

IGOR DESPOT

Osnovna škola Markuševac
Zagreb

Izvorni znanstveni članak
UDK: 070(497.5):[94(497)“1912/1913”

Tisak Hrvatske i Dalmacije o balkanskim ratovima (1912-1913)

Autor analizira pisanje hrvatskog tiska, odnosno glavnih novina što su izlazile u to doba u Hrvatskoj i Dalmaciji, o balkanskim ratovima. Predstavljene su odjerci tih ratova u Obzoru, Jutarnjem listu, Novom listu, Crvenoj Hrvatskoj i drugim novinama. Ovo je ulomak iz autorova magistarskog rada Balkanski ratovi (1912.-1913.) i hrvatska javnost, obranjenog 13. veljače 2008. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Ključne riječi: balkanski ratovi, Hrvatska, Dalmacija, novinstvo, Austro-Ugarska, Osmansko Carstvo, Albanija, makedonsko pitanje, zločini

Uvod

U vrijeme balkanskih ratova u Hrvatskoj i Dalmaciji je izlazilo preko trideset novina i časopisa političkog, zabavnog ili ekonomskog sadržaja. Balkanski ratovi im povećavaju čitanost što im je vrlo dobro došlo u vrijeme preventivne cenzure zbog koje su sve novine zapale u financijske probleme. Preventivna cenzura se počela primjenjivati uvođenjem komesarijata 3. travnja 1912. godine. Komesarijatom je suspendirano ustavno stanje u Hrvatskoj, raspušten je Sabor koji se od izbora nije ni sastao, uvodi se zabrana okupljanja i preventivna cenzura tiska. Kraljevski povjerenik za Hrvatsku postao je Slavko Cuvaj, bivši pomoćnik bana Khuena Hédervárya i Pavla Raucha. Izvanredne mjere u Hrvatskoj uvedene su iz dva razloga. Prvi razlog bio je unutarnje političke naravi, a radilo se o nemogućnosti produženja Hrvatsko-ugarske nagodbe s tadašnjim sazivom Sabora.¹ Drugi razlog bila je upravo balkanska kriza koja se u travnju očitovala u pobunama albanskih plemena, talijanskom pokušaju osvajanja na osmanskome području i živoj diplomatskoj aktivnosti među balkanskim država-

¹ Hrvatsko-ugarska nagodba produživala se svakih nekoliko godina, a neke revizije događale su se u financijskim odnosima. Posljednja revizija Nagodbe bila je 1906. kada se tangenta postavila nešto fleksibilnije. Nagodba se trebala ili produžiti ili revidirati 1913. godine.

ma. U kriznoj situaciji vlasti su željele imati kontrolu nad južnoslavenskim zemljama Monarhije.

Iza većine novina u Hrvatskoj i Dalmaciji stajale su političke stranke, pa su se u novinama mogli iščitati politički stavovi pojedinih stranaka. Od važnijih novina nezavisan je bio jedino *Obzor* i novine nepolitičkog sadržaja. Iako su postojale mjere preventivne cenzure, teme iz balkanskih ratova ispunjavale su većinu novina. Cenzura je uglavnom plijenila tekstove unutarnje političke naravi, pa iako je postojala određena samocenzura zbog mogućih gubitaka novine, ipak možemo steći sliku o stavovima hrvatske javnosti o balkanskim ratovima. U hrvatskoj historiografiji postoje oko ovog pitanja dva stava. Prvi je stav da se iz tiska ne može ništa iščitati o ratovima zbog cenzure,² a drugi je suprotan – da se o ratovima upravo zbog cenzure koja je pogadala unutarnje političke vijesti pisalo i više nego bi se inače pisalo. Odgovor je u sredini. Javnost je bila dobro informirana izvještajima s ratišta, ocjenjivali su se i potezi vanjske politike Monarhije, otvoreno se navijalo za saveznike, objavljivani su popisi donatora za Crveni križ balkanskih država. U Dalmaciji, gdje nije bilo komesarijata, još se otvorenije navijalo i komentiralo razne faze rata, a u Rijeci je *Riečki novi list* bio potpuno otvoren u podršci saveznicima, a u Drugom balkanskom ratu Srbima. Novinsko tržište je već dovoljno razvijeno, pa je za razliku od prijašnjih kriza, vrlo malo polemike s novinama u ostatku Monarhije.³

Uz *Obzor*, koji je u vlasništvu Dioničke tiskare, a od 1905. uređuje ga Milivoj Dežman,⁴ najvažniji dnevni listovi u Hrvatskoj su bili glasilo Hrvatske ujedinjene samostalne stranke *Hrvatski pokret*, glasilo pravaša *Hrvatska*, a od raspada stranke na dva dijela i glasilo Starčevićeve stranke prava *Hrvat*. Veliku važnost imale su i novine Srpske narodne samostalne stranke *Srbobran* (izdavali su i *Srpsko kolo* koje je izlazilo tjednom dinamikom) te novine Socijaldemokratske stranke *Slobodna riječ*.

Od novina koje su izlazile u tjednom, dvotjednom ili mjesečnom razmaku najvažnije su bile novine Hrvatske pučke seljačke stranke *Dom*, koje su imale problema s izlaženjem zbog financija tijekom 1912, potom satirički list *Koprive*, klerikalno-pravaške novine *Hrvatska zastava istine* te nekoliko ekonomskih tiskovina (*Hrvatski Lloyd* je imao najbolje analize). Uz službene *Narodne novine* neposredno prije ratova počinje izlaziti i poluslužbeni *Jutarnji list*, koji je bio na unionističkim pozicijama.

U Dalmaciji novine nisu izlazile svaki dan nego uglavnom tri puta tjedno, osim kratkog pokušaja *Hrvatske rieči*, te *Slobode* iz Splita koja je izlazila od izbijanja rata

2 J. Šidak – M. Gross – I. Karaman – D. Šepić, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*, Školska knjiga, Zagreb 1968, str. 285. »Odjek balkanskog rata u Hrvatskoj nemoguće je pratiti jer su iznimne mjere komesarijata sprečavale svaku manifestaciju bilo putem štampe, bilo skupštinama, proglasima ili individualnim izjavama. No izbija općenito oduševljenje za balkanske saveznike iz izvještaja s fronta.«

3 U krizi 1875-1878. Miškatovićev *Obzor* svakodnevno je polemizirao s *Pester Lloydom* i *Neu Frei Presse*.

4 Dežman je 1904. istupio iz Stranke prava. Jedan je od utemeljitelja Hrvatskog nakladnog i tiskarskog dioničarskog društva koje je objavljivalo *Hrvatski pokret*, a od 1905. postaje urednik *Obzora*.

svaki dan, ali u smanjenom obujmu. Na pravaškoj sceni središnji organ bila je *Hrvatska kruna* iz Zadra, a izlazile su i *Hrvatska rieč* iz Šibenika (nakon sukoba u stranci pokreće se u Šibeniku i *Hrvatska misao* na austrofilskim pozicijama), te *Dan* iz Splita koji je predstavljao klerikalno-pravašku struju. U Splitu su izlazile novine Hrvatske pučke napredne stranke *Sloboda*, u Dubrovniku i Zadru novine Hrvatske stranke *Crvena Hrvatska* i *Narodni list*.

U Rijeci je bio utjecajan biskup Mahnič, vodeći čovjek katoličkog pokreta u Hrvatskoj, pa su uz *Riečki novi list* izlazile i klerikalne *Riječke novine* i *Hrvatska straža*.

Osim navedenih listova postojao je i omladinski tisak čiji su glavni predstavnici pravaška *Mlada Hrvatska* i listovi Hrvatsko-srpske radikalne omladine *Naprednjak* i *Ujedinjenje*. Uz te listove postojali su listovi etničkih i vjerskih zajednica u Hrvatskoj koje su uglavnom čitali samo pripadnici tih zajednica, osim autonomaških listova Dalmacije i nekih njemačkih listova u Slavoniji.

U ovom radu pozornost se posvećuje odnosu tiska prema nekim važnim pitanjima koja su zaokupljala zajednički hrvatski medijski prostor, ne praveći razliku između Dalmacije i Hrvatske. Ta važna pitanja su inicijativa ministra vanjskih poslova Monarhije Berchtolda za očuvanjem *statusa quo*, potpora ratu, brzina ratnih osvajanja, stvaranje Albanije, pitanje srpske luke na Jadranu, pitanje Skadra, odnos prema sukobu među saveznicima, uloga Rumunjske u balkanskoj krizi, zločini u ratu, odnos prema neprincipijelnosti velikih sila oko očuvanja mirovnog sporazuma u Londonu, odnos prema »makedonskom pokretu«, naknadnim albanskim pobunama i intervenciji velikih sila prema Srbiji.

Inicijativa grofa Berchtolda za očuvanjem statusa quo (ideja decentralizacije)

Većina hrvatskih novina je ideju decentralizacije grofa Berchtolda dočekala s podsmijehom. Ono što novinarima nije bilo jasno, bilo je pitanje mehanizama provedbe decentralizacije u Osmanskom Carstvu.

Ideja ministra vanjskih poslova Monarhije Berchtolda bila je smirivanje situacije i očuvanje *statusa quo* izmamljivanjem novih obećanja od Turaka o popravljajući položaja kršćanskog stanovništva. Albanci su trebali dobiti određenu autonomiju, ali nisu željeli da taj oblik autonomije dobije ijedan drugi narod na Balkanu. Ostali pak balkanski narodi nisu željeli autonomiju Albanije ako ju ne dobiju svi. U hrvatskim listovima postavljalo se pitanje kako osigurati provedbu mjera koje su već dogovorene u više navrata i koja bi bila garancija balkanskim narodima da sve neće ostati samo još jedna prijevarena. Samo službene *Narodne novine* i *Jutarnji list* odobravali su paket mjera koje je Berchtold ponudio.⁵ Hrvatske novinare je smetalo i to što Au-

5 *Jutarnji list*, 20.8.1912.

stro-Ugarska nije u stanju osigurati provođenje ustava ni u svojoj zemlji,⁶ a preuzima inicijativu za rješavanje situacije u Osmanskom Carstvu. Zanimljivo je odnošenje *Obzora* prema prihvaćanju reformi od strane saveznika. Novine donose članke Sanstefanskog i Berlinskog ugovora u kojima su već obećane reforme u Osmanskom Carstvu i komentira da bi saveznici morali biti izrazito glupi kada bi ih takvo tursko prihvaćanje reformi bez mehanizama provedbe zadovoljilo.⁷

Novinar *Crvene Hrvatske* u svom tekstu naglašava upravo nepostojanje reda u Austro-Ugarskoj u svom tekstu »Za Tursku-da! A za nas?«. ⁸ Na istom tragu je i novinar *Hrvatske* u svom tekstu »Akcija gr. Berchtolda«. Nakon ironično ispričane priče o brizi Europe za stanjem u Turskoj, prebacuje priču na Hrvatsku ne navodeći je otvoreno imenom.⁹

U *Riečkom novom listu* otvoreno se nadaju da Srbija i Bugarska neće popustiti zbog Berchtoldovih mjera i da će ući u rat.¹⁰ Ni u *Hrvatskom pokretu* se ne vjeruje ponuđenim reformama. U tekstovima iz rujna 1912. čude se diplomaciji što nikada nije kontrolirala preuzete obaveze mirovnim ugovorima od strane Osmanskog Carstva, a u trenutku kad balkanski narodi kreću sa svojom akcijom, tek onda se pokreće akcija za nagovaranjem Turaka na reforme.¹¹

6 Aluzija na uvođenje komesarijata.

7 *Obzor*, 8.10.1912.

8 *Crvena Hrvatska*, 24.8.1912: »On misli da treba Tursku skloniti na decentralizaciju i Arbanasima dati autonomiju, po čem bi se ustaše primirile, zadovoljila se plemena, i tim bi bilo spriječeno raspadanje Turske i izbjegnut sve jači zapletaj. / Bez okolišanja držimo se one narodne, da je najbolje mesti ispred svoje kuće. Eno nesretne Hrvatske! Bez ustava, bez sabora, bez svega. Tamo vlada apsolutizam, kruti apsolutizam. A Berchtold radi za autonomiju Arbanije, za uređenje Turske!«

9 *Hrvatska*, 16.8.1912: »A što ako Turska na to ne pristane? Ako ona rekne, da i drugdje, u zemljama, gdje se je evropska kultura već davno udomačila imade opravdano nezadovoljnih, koje ne ublažuju dobrohotnošću nego i te kakvom strogošću, pa da s toga neka najprije te vlasti počnu po tom propisu raditi?«

10 *Riečki novi list*, 14.9: »Od onda je započeo pravi vrtoglavi kaos u unutrašnjim prilikama otomanske carevine, koji se sve više stao zamršivati: arbanaski ustanak nije jos stišan, ključanje mladoturske reakcije nije ugušeno, i, što je najgore, počeli su krvavi događaji, pokolji Srba i Bugara u Staroj Srbiji i Macedoniji vući u taj dio nesvjestice divlji ples i balkanske države, ne izuzev ni Grčke, koju takodjer razni događaji ne mogoše ostaviti indiferentnom [...] No Balkan je veoma osjetljivi živac internacionalne politike, on je predmetom strastvenih požuda velesila, pa je balkanska nervoznost prouzrokovala glavobolju staroj Europi. Možda je u tom mamurnom stanju i histeričnom raspoloženju zamislio grof Berchtold svoj predlog, koji bi bajagi imao biti liek impotentnom bolestniku na Bosporu, ali je baš imao protivni učinak. [...] Javno mnjenje i u Srbiji i u Bugarskoj shvaća sudbonosnost sadašnjeg momenta i obće je mišljenje: sad ili nikad!«

11 *Hrvatski pokret*, 13.9.1912: »Diplomacija velevlasti uvijek se čini zabrinuta za mir, kad se narodi na Balkanu maknu, kad dignu glas protiv skandalozne turske uprave...Izgleda, kao da bi na čitavom svijetu vladao blaženi mir, najveća ljubav, da nema nezadovoljnih, buntovnih naroda na Balkanu.«; *Hrvatski pokret*, 30.9.1912: »Do čega se uopće može mirnim putem zajedničkom intervencijom velevlasti na Balkanu doći? Zar ima još koga koji vjeruje u reforme, što bi ih turska vlada imala provesti medju kršćanskim narodima svoje države?«

Općeniti je zaključak hrvatskog tiska da je ta akcija bila nepotrebna, neprovediva, da Austro-Ugarska treba uvesti red i povratiti ustav u Hrvatskoj prije nego drugima docira što i kako treba raditi, te da te mjere neće prihvatiti ni balkanski saveznici, a ni Osmansko Carstvo.

Odnos prema izbijanju rata

U Hrvatskoj je većina novinara pisala u prilog izbijanju rata zbog pokolja koje su proveli Albanci u Osmanskom Carstvu nad kršćanskim življem, zbog povoljne prilike koja se stvorila dobrim odnosima među balkanskim državama, zbog slabosti Osmanskog Carstva izazvane osmansko-talijanskim ratom, albanskim ustankom i krizama vlade. Osim toga u javnosti je već mjesecima stvarana klima suradnje sa Srbima i Bugarima putem posjeta studenata Beogradu, jugoslavenskih izložaba i Meštrovićeva Kosovskog ciklusa, boravka beogradskih sveučilišnih profesora u Hrvatskoj i Dalmaciji, dolaska bugarskih seljaka na studijsko putovanje u Hrvatsku,¹² potpore koju su Hrvatskoj zbog komesarijata pružale neslužbena Bugarska i Srbija. Nakon izbijanja rata hrvatski novinari su otvoreno navijali za saveznike.

Protiv rata bili su socijaldemokrati po uzoru na srpske socijaldemokrate koji su čak u skupštini glasali protiv rata i ratnih kredita. Ideja socijaldemokracije na Balkanu bila je stvaranje Balkanske federacije koja će spriječiti strane kapitaliste da penetriraju na prostor Balkana. Ona bi obuhvaćala i područje Osmanskog Carstva i Albanace. Balkanska federacija uživala je potpunu potporu Druge internacionale, na tragu borbe protiv kapitalizma, a za prava radništva. Za srpske i bugarske socijaldemokrate rat na Balkanu nije oslobađanje kršćanske braće nego osvajanje od kojeg će koristiti imati samo buržoazija. Njihovo mišljenje je da u Osmanskom Carstvu nije dobro ni Turcima jer da nije problem u naciji nego u zaostalom feudalizmu.¹³

Slobodna riječ gotovo svakodnevno prenosi tekstove iz beogradskih *Radničkih novina*. U tim tekstovima često se naglašava anakronizam situacije jer se siromašni balkanski narodi ne bi trebali međusobno obračunavati zbog nekih davnih borbi (Kosovo polje), nego bi se trebali ujediniti protiv stvarnog neprijatelja, svjetskog kapitala kojeg u ovom slučaju predstavljaju Njemačka i Austro-Ugarska. Početkom rata pokreće se i akcija socijaldemokrata iz raznih zemalja protiv rata. Održan je i

12 Skupina bugarskih poljoprivrednika, njih četrdeset dvoje, boravila je u lipnju u Hrvatskoj na studijskom putovanju; obilazili su gazdinstva i svugdje su srdačno dočekivani, što je pratio hrvatski tisak gotovo svakodnevnim izvještavanjem o njihovim aktivnostima.

13 O tome više u: Zora Priklmajer, Srpskata socijaldemokratija i makedonsko nacionalno prašanje 1913-14, *Sovremenost*, 5, Skopje 1954, str. 355-370; Angel Dinev, *Ilindenska epopeja*, Skoplje 1987; Fedora Bikar, *Razvoj odnosa između hrvatske i srpske socijalne demokracije i pokušaji usklađivanja njihovih koncepcija u nacionalnom pitanju od 1909. do 1941*, Zagreb 1965; Sergije Dimitrijević, Dimitrije Tucović, marksistički neimar srpske socijaldemokratske stranke, *Historijski glasnik*, 4, Beograd 1949, str. 7-19.

skup u Bruxellesu 30. listopada 1912. gdje su prisutni zastupnici iz 18 zemalja, među inima i predstavnik Hrvatske.¹⁴ Dolazi i do manifestacija proletarijata za mir na koje Internacionala poziva proletere cijelog svijeta. U Zagrebu se u gostionici Elias u Frankopanskoj ulici okupilo 300 ljudi.¹⁵ Protiv izbijanja rata ima napisa i u pravaškom listu *Hrvatska*.¹⁶ Iako prevladavaju tekstovi u kojima je uredništvo protivno ratu, ipak se u tekstu od 5. listopada otvoreno poziva na izgon Turaka iz Europe jer novinar misli da je Osmansko Carstvo u Europi u 20. stoljeću anakronizam.¹⁷

Novine Stranke prava u Dalmaciji ne dijele stavove *Hrvatske*. Tako u *Hrvatskoj kruni* nalazimo tekstove pune podrške za balkanske saveznike.¹⁸ I *Hrvatska riječ* u potpunosti podržava balkanske saveznike. Sve novine koje su bliske Koaliciji podržavaju i početak rata. Misle da je to pravi trenutak i da je rat na vrijeme izbio. U pisanju za rat posebno se bez ikakvih ograda ističe *Crvena Hrvatska*.¹⁹ Čak je i klerikalni tisak (*Hrvatska straža*, *Hrvatska zastava istine*) otvoreno navijao za balkanske saveznike. Osim želje za izbacivanjem Turaka iz Europe, za katolički tisak je to šansa za širenje katoličke vjere te za povratak križa na crkvu sv. Sofije.²⁰ U uvodniku *Doma* od 7. siječnja 1913. Stjepan Radić naglašava odgovornost Osmanskog Carstva za stvaranje Balkanskog saveza i za izbijanje rata. Zaključak teksta je da se i svako zlo na kraju prebacuje na dobro i da će tlačeni narodi kad-tad doći do svoje slobode.²¹

14 *Slobodna riječ*, 2.11.1912.

15 *Slobodna riječ*, 18.11.1912.

16 *Hrvatska*, 7.10.1912: »Sa stanovišta hrvatskih interesa, koji su bez dvojbe u predstojećoj borbi na Balkanu založeni, nemamo uzroka veseliti se ni pobjedi koaliranih državnica, jer to znači pobjeda panslavizma kojemu smo protivni, od kojega se moramo bojati kao od vraga, ako želimo ostati Hrvati. Niti se možemo veseliti eventualnoj pobjedi turskog oružja, jer bi to značilo pobjedu pangermanstva, koje bi se učvrstilo i proširilo preko hrvatskoga naroda.«

17 *Hrvatska*, 5.10.1912. Tekst završava ovom rečenicom: »U stoljeću, kad je otkriveno letenje po zraku, kad su otkrivena oba stožera, bilo bi pravo čudo, da Turci ne budu izagnani iz Evrope.«

18 *Hrvatska kruna*, 16.10.1912: »Danas se vodi nekoliko stotina kilometara daleko od nas sveti rat za oslobodjenje balkanskih kršćana. Vodi ga jedan dio našeg naroda za slobodu još neoslobodjene braće. Ali kad se odigrava ova krvava tragedija Evropa se dogovara, kako će spasiti Tursku. (Status quo)...Mi Slaveni, a pogotovo Hrvati, koji znademo, što znači turska despotska vlast, koji znademo što je raja...pozdravljamo borbu roda za rod, brata za brata.« / *Hrvatska kruna* 26.10.1912: »I mi Hrvati budnim okom pratimo borbu Balkana za slobodu. Nije nam sve isto na koju će stranu ratna sreća, jer njihova pobjeda znači pobjedu kulture nad nekulturom, pobjedu pravice nad nepravicom, pobjedu slobode nad robstvom.«

19 *Crvena Hrvatska*, 9.10.1912: »'Ruke na se! - Hands off!' - zagrmio je mladi Balkan 'koncertu' starih evropskih babetina kad mu već dodija lihvarska graja njihovog priprođavanja. Divnog li časa! - Valja da se nasladujemo kaplju po kaplju kao da kušamo kakvo staro, legendarno vino, valja da ga dozivljemo, da ga prevrćemo, da se uvjerimo da ne sanjamo i da je istina ono što nam se uvijek pjevalo u svim tonovima, da je laž. / [...] Pa ipak - doživjesmo taj čas, taj jedinstveni, taj novi, taj nevjerovatni, taj apsurdni čas u historiji našoj - a valja da ga se za budućnost sjetimo! [...] Ruke na se! A to znači: 'Balkan Balkancima' - ili 'Kuća nasa nije kuća Vaša!' - ili 'Dosta nam je Evropske kontrole!'«

20 *Hrvatska straža*, godište 1913, tekst pod naslovom 312.-1912. (219-227); *Hrvatska zastava istine* 2.1.1913.

21 *Dom*, 7.1.1913.

Odnos hrvatskog tiska prema brzom napredovanju saveznika

Prije početka rata europska je diplomacija upozoravala da će, bez obzira na ishod, na Balkanu ostati *status quo*. Većina državnika europskih zemalja mislila je da će turska vojska nekako izaći na kraj s vojskama saveznika. U Osmanskom Carstvu su boravili vojni instruktori iz Njemačke, vojska je imala suvremeno oružje, a očekivao se i sukob među saveznicima. No vrlo brzo je europski tisak počeo izvještavati o savezničkim uspjesima. Pravaška *Hrvatska* 3. listopada 1912. izražava sumnju u pobjedu balkanskih saveznika. U tekstu se piše o moćnoj Turskoj koja će se i u slučaju početnih pobjeda saveznika sigurno konsolidirati.²² Idućeg dana *Hrvatska* piše kako će se vjerojatno u slučaju pobjede balkanski saveznici međusobno posvađati radi Makedonije. Taj proročanski tekst u uvodu kaže da je pobjeda saveznika dvojbena.²³

Kako je rat odmicao, u *Hrvatskoj* nastoje objasniti razloge pobjeda balkanskih saveznika. Kaže se da su se saveznici dugo pripremali, vršili propagandu po neujedinjenim krajevima i pritom nisu štedjeli duševne i materijalne sile. Taj tekst je inače napisan kao osuda hrvatskog nepatriotizma jer Hrvati nisu čak u stanju dati ni prinose za njihove novine.²⁴ U *Obzoru* su balkanski saveznici čak uspoređeni s Napoleonom. U tekstu piše da je Europa zapanjena, a da je probuđeno slavenstvo riješilo Europu jedne velike ljage (misli se na postojanje Osmanskog Carstva).²⁵

Glasilo Hrvatske pučke seljačke stranke pak nastoji uz pomoć bugarskih pobjeda nad Osmanlijama odgovoriti naše seljake od alkohola. U *Domu* se anonimni autori iz drugih zemalja uzimaju kao relevantni pa tako u broju od 7. ožujka 1913. na pitanje zašto je propala turska vlast u Europi, jedan Amerikanac iz Carigrada odgovara da su Bugari jedna nova seljačka velevlast i da po Bugarskoj možeš putovati mjesecima, a da ne vidiš pijana čovjeka zbog čega su Bugari najplodniji narod na svijetu.²⁶

U *Hrvatskom pokretu* je 2. studenog 1912. izašao tekst »Zapad turskog polumjeseca« u kojem se tvrdi da su balkanski narodi riješili Europu velike more i međusobnog sukoba za podjelu turske baštine.²⁷

22 *Hrvatska*, 3.10.1912.

23 *Hrvatska*, 4.10.1912.

24 *Hrvatska*, 14.1.1913.

25 *Obzor*, 1.11.1912.

26 *Dom*, 7.3.1913.

27 *Hrvatski pokret*, 2.11.1912.

Stvaranje Albanije

Pitanje Albanije bilo je jedno od najtežih pitanja za naše listove tijekom 1912. i 1913. godine. Kako je inicijativa za stvaranje Albanije došla s vrhova Monarhije, tako je i mišljenje oko njenog nastajanja bilo podijeljeno. Grof Berchtold je stvaranje autonomne Albanije objašnjavao krilaticom »Balkan balkanskim narodima« koju su ranije upotrebljavali balkanski saveznici. Protivnici stvaranja Albanije imali su nekoliko objašnjenja zašto su protiv stvaranja te države. Pravi razlog je bio što se to protivilo interesima Srbije, a preko toga, mislili su oni, i slavenskim interesima. Argumentacija protiv stvaranja Albanije koju su upotrebljavali u Srbiji, a onda i u Hrvatskoj je sljedeća: Postojanje države može biti opravdano samo povijesnim ili prirodnim pravom. Povijesno pravo zbog nepostojanja albanske države u ovim krajevima nije dolazilo u obzir. Da bi se dokazalo da Albanci nemaju povijesno pravo negirana je njihova veza sa starim Ilirima. Jednako tako u Albaniji nije postojao otpor Turcima, a i onaj što je priznat kao albanski u vrijeme balkanskih ratova dobiva svoju slavensku komponentu. U tisku je isticano da je Skenderbegova majka bila Srpkinja. Nepostojanje bilo kakvog ugovora o autonomiji Albanije unutar Osmanskog Carstva, ikakve albanske države na tim teritorijima te povijesno pravo Srbije iz vremena cara Dušana, sve to odbacivalo je mogućnost Albanije da povijesnim pravom opravda svoju državu ili autonomiju. Prirodno pravo je u 19. stoljeću, a i na početku 20. stoljeća najčešće shvaćano kroz jedinstvo jezika određenog naroda. Kako su Albanci govorili različitim jezicima (to je ovisilo o susjedima), kako nisu imali standardiziran albanski jezik ni svoju književnost, ni po prirodnom pravu nisu imali pravo na autonomiju. Ni ostali mogući kriteriji prirodnog prava nisu išli u prilog autonomiji Albanaca. Albanci su bili podijeljeni na tri vjere, dvije glavne plemenske skupine (Jovan Cvijić ih nalazi i tri), te nisu imali ideju o zajedništvu. U samim ratovima Albanci nisu sami uspjeli izboriti svoju slobodu od Turaka niti su ju htjeli, pa im ni taj argument nije išao u prilog. U tisku je bila česta i primjedba da se oni nikad neće prilagoditi vladavini zakona jer su kod njih na snazi ostali običaji kakvih više nema u Europi (često isticana krvna osveta). Spekuliralo se i s njihovom voljom da plaćaju porez svojoj državi jer je porez bio najčešći razlog pobuna albanskog stanovništva.

Postojao je još jedan problem kod hrvatskih novinara oko prihvaćanja Berchtoldove inicijative za stvaranje Albanije. Bilo je to neustavno stanje u njegovoj zemlji (Hrvatska), pa su svi bili nervozni kada se počelo pričati o ustavu u Albaniji. Da bi se dokazala teza o nemogućnosti opstanka nove države, prenošeni su iz stranog tiska negativni tekstovi o nastanku Albanije. Tako je u *Crvenoj Hrvatskoj* izašao članak prenesen iz *Agramer Tagblatta* u kojem se jedan austrijski general negativno izražava o autonomiji Albanije.²⁸ Objavljen je i članak u kojem Niko Županić, kustos Narodnog muzeja u Beogradu, u *Srbobranu* kaže da su albanska plemena nedisciplinirana i da bi

28 *Crvena Hrvatska*, 1.2.1913.

ih trebalo prvo razoružati ako se misli stvarati država, što je i tako nemoguće izvesti jer ne posjeduju nigdje homogen teritorij.²⁹ U *Hrvatskom pokretu* prenosi se razgovor sa srbijanskim časnikom koji tvrdi da je nemoguće stvoriti Albaniju jer se ne zna ni njena etnografska ni geografska granica,³⁰ dok u *Riečkom novom listu* izlazi mišljenje Engleza Russela koji tvrdi da su razlike među Albancima toliko velike da u toj državi ne bi mogao vladati nijedan vladar, ne trebaju im ceste, željeznice, nego da ih se pusti u njihovoj divljoj slobodi. Navodi i primjer skadarskog nadbiskupa koji ne izlazi iz svoje palače iz bojazni za život jer je njegov nećak ubio jednog svojeg protivnika.³¹

Hrvatska rieč pak citira Carla Catarinia, vođu talijanske ekspedicije iz sv. Ivana Meduanskog, koji tvrdi da bi autonomija za Albance bila najgore što im se može desiti, te da Albanci intelektualci koji putuju Italijom nemaju veze s pravom Albanijom, pa oni ni ne mogu sudjelovati u izgradnji države.³²

Protivnici stvaranja Albanije isticali su njihove nedostatke na području kulture u odnosu na zemlje u okruženju, pa je tako u *Domu* izlazio podlistak o Albancima u kojem se autor čudi nedostatku narodnih pjesama. I Albanski kongres, održan u Trstu u ožujku 1913, na kojem su albanski intelektualci raspravljali o granicama buduće države, izazvao je podsmijeh po pitanju jezika jer su na kongresu govorili na talijanskom ili francuskom jeziku.³³

U *Srpskom kolu* je izlazio podlistak u nastavcima pod nazivom »Arbanasi (Arnauti)« u kojem se autor trudio navesti sve nedostatke Albanaca tvrdeći da oni ne mogu imati svoju državu jer je nikada nisu ni imali i ne zna se od kuda potječu, da osim pravih Albanaca postoje i Arnauti (poarnautičeni Grci, Srbi i Vlasi), da su zbog loše ispaše naselili srpske zemlje, da nemaju niti jedinstvenog pisma te za kraj da u njih ne postoje zakoni nego da vlada divlji zakon krvne osvete.³⁴ U *Riečkom novom listu* o albanskom pitanju pisao je novinar s pseudonimom *Dalmaniensis*. Njegove teze su bile da je to poludivlji narod bez ikakve povijesne uloge, za koji ne možemo tvrditi da potječe od starih Ilira, a i međusobno se uopće ne razumiju.³⁵ U istim novinama citira se i navodna želja kršćanskih Albanaca da se Albanija podijeli između Srbije, Crne Gore i Grčke, jer bi nova Albanija postala zemlja nereda i nevolje.³⁶

Izvjestavalo se i s Albanskog kongresa u Trstu, a novinar *Riečkog novog lista* o njemu piše u izrazito negativnom kontekstu i cijeli skup naziva farsom. Albanci nisu ništa učinili da dokuju *status quo* na Balkanu, a sada od Europe traže nezavisnu Albaniju. Cijelu priču zamislila je austrijska diplomacija koja s jedne strane potiče Rumunjsku za postavljanjem zahtjeva za teritorijem, a s druge strane stvara nezavisnu

29 *Srbobran*, 17. (30.) 11.1912.

30 *Hrvatski pokret*, 11.1.1913.

31 *Riečki novi list*, 15.5.1913.

32 *Hrvatska rieč*, 6.3.1913.

33 *Dom*, 20.3.1913.

34 *Srpsko kolo*, 15. (28.) 11.1912; 22.11. (5.12.) 1912; 29.11. (11.12.) 1912; 6. (19.) 12.1912.

35 *Riečki novi list*, 24.11.1912; 8.1.1913.

36 *Riečki novi list*, 11.1.1913.

Albaniju ne bi li stvorila neslavenske klinove na Balkanu.³⁷ O Albanskom kongresu pisao je i novinar *Srbobrana*, koji kaže da je kongres vodio profesor bečkog sveučilišta Pekmezi, da se skupilo 200 ljudi koji nisu znali albanskih jezika, te su neki bili za Italiju, neki za Austriju, a neki za posve nezavisnu Albaniju.³⁸

Pozitivno o stvaranju albanske države pišu službene *Narodne novine* i *Jutarnji list* koji u svojim napisima slijede politiku Monarhije i njeno shvaćanje lozinke »Balkan balkanskim narodima«.³⁹ O stvaranju Albanije pozitivno su pisale i pravaške novine *Hrvatska* jer je još i Ante Starčević priznavao pravo Albancima na njihovu državnu samostalnost. Osim toga, sloboda Albanije ne može škoditi balkanskim narodima.⁴⁰ Protiv omalovažavanja Albanaca pisala je i *Slobodna riječ* koja prenosi polemiku albanskog revolucionara Atilija Tuccia s Nikolom Pašićem.⁴¹

U pisanju hrvatskih novina potpuno se ignorira postojanje albanskog nacionalnog preporoda koji se javlja nakon Berlinskog kongresa. Tada je stvorena Prizrenska liga koja je tražila očuvanje cjelovitosti albanskog teritorija. Prizrensku ligu predvode visokoobrazovani Albanci, braća Frasheri iz Carigrada. Godine 1879. osnovano je društvo za tiskanje albanskih knjiga u Carigradu, a 1887. prva albanska škola u Korči.⁴² Godine 1908. na kongresu u Bitoli postignut je dogovor o upotrebi latiniče u pisanju koji izaziva nezadovoljstvo kod dijela Albanaca i velikog vezira.⁴³ Od Mladoturske revolucije 1908. pojavilo se i desetak novina na albanskom jeziku, a u osmanskome parlamentu sjedilo je 25 Albanaca.⁴⁴

U kolovozu 1912. pobunjeni Albanci su podnijeli memorandum osmanskim vlastima sa zborna u Avloni s ovim zahtjevima:

»1. Tražimo podpunu slobodu izučavanja arnautskog jezika, otvaranjem privatnih i javnih škola arnautskih koje bi uživale sve one povlastice, koje i carske državne škole.

2. Tražimo za arnautski narod sva ona prava i privilegija, koje uživaju i ostali narodi.

37 *Riečki novi list*, 6.3.1913.

38 *Srbobran*, 22.2. (7.3.) 1913.

39 *Jutarnji list*, 13.11.1912; 7.12.1912; 1.1.1913.

40 *Hrvatska*, 26.11.1912.

41 *Slobodna riječ*, 16.11.1912. Nakon polemike u kojoj Tucci nabraja novine na albanskom i nakladno društvo u Bukureštu suprotstavljajući se Pašićevoj tezi da su narod bez kulture, novinar *Slobodne riječi* zaključuje: »Mi ne smijemo ostati kod ekskluzivne predrasude, da su Arnauti divljaci i još gore. Moramo da zapamtimo, da je Jugoslavene Evropa istim prijezirom gledala do danas. Mogli bi i Jugoslavene iznenaditi Arnauti gore, nego što su oni iznenadili kapitalističku Evropu. Iznenadjenje bi moglo skupo stajati, pa treba da Arnautima bude garantiran slobodan razvoj.«

42 Darko Dukovski, *Povijest srednje i jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća (1800.-1914.)*, Zagreb 2005, str. 266.

43 Charles Jelavich – Barbara Jelavich, *The establishment of Balkan National States, 1804-1920*, Seattle, London 1993, str. 226.

44 Noel Malcolm, *Kosovo, kratka povijest*, Sarajevo 2000, str. 290-294.

3. *Tražimo da se prizna zakonska sila i važnost svima onim dobrim običajima arnautskim, koji nisu protivni državi i ne stoje u opreci sa ustavom i zakonima.*
4. *Tražimo, da se narodni poslanici slobodno biraju i da broj arnautskih poslanika bude u razmjeru sa brojnim stanjem albanskog stanovništva.*
5. *Tražimo za Arbaniju upravu zasnovanu po načelu decentralizacije.*
6. *Tražimo da se za šefove vilajeta postavljaju ljudi sposobni i čestiti i da se pri tom daje prvenstvo onima, koji poznaju arnautske običaje. Ostali policijski i sudski činovnici imaju biti porieklom isključivo Arnauti, koji poznaju zakone. Žandarmerija će biti sastavljena izključivo od domorodaca.*
7. *Tražimo, da se za Arbaniju postavi jedan carski delegat, kao inspektor, a čije bi se postavljanje i periodično obnavljalo, a čija bi dužnost i nadležnost bila, da se stara o pravilnom i savjestnom radu činovnika i održavanju poredka.*
8. *Tražimo da se u Arbaniji arnautski jezik smatra za zvanični kako u odnosu vlasti medju sobom, tako i u odnosu naroda sa vlastima.*
9. *Tražimo, uz vojnu obavezu Arnauta, da oni svoj rok imaju služiti u svome rajonu. Oni obaveznici, koji bi svoj rok imali služiti u pograničnim rajonima balkanskih država, bili bi u isti mah čuvari pogranični, o čemu bi se imao sastaviti pravilnik.*
10. *Tražimo, da se svi lokalni prihodi, osim prihoda od pošta i telegrafa, upotrebljuju na pokriće troškova mjestne uprave i da se jedan utvrđeni dio tih prihoda, upotrebi na podizanje putova i prosvjete. Osim toga da se i 4% povišene carine a dobijene u Arbaniji, ima trošiti za arbanaske škole.*
11. *Tražimo, da vilajetske skupštine mogu sklapati vilajetske budžete i kontrolisati njihovo trošenje.*
12. *Tražimo, da se odmah iz državne kase odredi suma koja će biti dovoljna da se podignu porušene i popaljene kuće i zgrade, da se radi trošenja te sume odredi naročita komisija.*
13. *Tražimo, da se narodu vrati oduzeto oružje, a da se sopstvenici oružja podvrgnu specijalnom zakonu.*⁴⁵

Ne može se dakle reći da pobunjeni Albanci nisu imali nikakav program, da su se pobunili isključivo radi prikupljanja poreza, te da nisu imali ideju o autonomiji

45 *Riečki novi list*, 8.8.1912.

i prije izbijanja balkanskih ratova. Ono na čemu su inzistirali hrvatski novinari, a to je nepostojanje zajedničkih običaja, jezika, vjere, tada je bilo istinito, ali ipak su učinjeni prvi koraci na stvaranju albanske nacije što je u potpunosti ignorirano u hrvatskom tisku.

Odnos prema stvaranju srpske luke na Jadranu

Pitanje srpske luke na Jadranu zaokupljalo je hrvatski tisak tijekom 1912. godine. Problem koji je nastao stvaranjem Albanije i protivljenjem Austro-Ugarske oko stvaranje luke koja u budućnosti može poslužiti Rusiji, vrlo je zainteresirao hrvatske novinare. Srbiji je iz ekonomskih razloga bio potreban pristup otvorenom moru. Kako joj je prema ugovorima s Bugarskom i Grčkom bio onemogućen prolaz na Egejsko more, Srbija je bila zainteresirana za Drač ili neku drugu luku na Jadranu. Većina novinara hrvatskih listova (svi koji su vezani uz Koaliciju) smatrala je da se Srbiji mora omogućiti izlaz na more. Kako je ta želja Srbije izazvala napetost s Austro-Ugarskom, novinari ipak misle da to nije vrijedno europskog rata. Nakon što je Srbija prepustila pitanje luke konferenciji u Londonu, novinari su isticali diplomatsku zrelost Srbije. Početkom rata u *Srpskom kolu* objašnjena je srpska potreba za lukom na Jadranu kao jedan od uzroka ulaska Srbije u rat.⁴⁶ Iste novine se nastavljaju baviti tim problemom i kada je bilo očito da Srbija neće dobiti svoju luku pa u tekstu »Srpska sudbina« s dozom žalosti pišu da su velike sile natjerale Srbiju da izađe s mora te da će dobiti samo željeznički put do mora.⁴⁷ *Jutarnji list* i u ovome pitanju zastupa vanjsku politiku Monarhije. Novinari tvrde da srpska luka zasijeca u talijanske interese i u interese Monarhije.⁴⁸

Nakon ulaska srpske vojske u Drač porasla je napetost i vidjelo se da se Monarhija sprema za rat. Zabranjen je izvoz konja iz Monarhije, donesene su naredbe o zabrani izdavanja putovnica, donosi se prijedlog o iznimnim mjerama. Odlukom od 9. prosinca Srbija je odlučila sudbinu Albanije i svoje luke predati u ruke velesilama. U uvodnicima *Obzora* vidi se zadovoljstvo što je Srbija popustila, te izbjegla europski rat.⁴⁹ *Crvena Hrvatska* je nezadovoljna politikom Monarhije i tvrdi da je pitanje izlaska na Jadransko more Srbiji od životnog interesa.⁵⁰

46 *Srpsko kolo*, 11. (24.) 10.1912: »Kad jedan seljak sa svoje njive nema izlaska na cestu, on ide pred oblast i moli otvorenje nužnog prolaza. [...] Srbija je takova velika njiva. Za države je put u svet more. Koja država nema izlaska na more, osuđena je da vene i propadne.«

47 *Srpsko kolo*, 4. (17.) 4.1913.

48 *Jutarnji list*, 13.11.1912; 7.12.1912.

49 *Obzor*, 28.12.1912.

50 *Crvena Hrvatska*, 13.11.1912.

Pitanje Skadra

U drugoj fazi Prvog balkanskog rata središnje pitanje koje je zanimalo europsku diplomaciju, a i hrvatski tisak bilo je pitanje Skadra. Skadar je od samog početka bio glavni cilj crnogorske vojske. Austro-Ugarska ga je pak vidjela u sastavu Albanije kao jednog od glavnih gradova nove države. Iako je postalo očito u vrijeme pregovora u Londonu da Austro-Ugarska nema namjeru popuštati po tom pitanju, crnogorski kralj Nikola mislio je da će čin osvajanja dovesti velike sile na gotovu situaciju te će tako Skadar ostati Crnoj Gori. Hrvatski tisak je vrlo pažljivo pratio događaje oko Skadra i velikim se dijelom priklonio po njima opravdanim težnjama Crne Gore za osvajanje Skadra.

U tekstu od 4. ožujka 1913. novinar *Obzora* smatra da bi bilo kobno ako se Skadar ne da Crnoj Gori. Traži se samo ono što Crnoj Gori po historiji pripada.⁵¹ Nema nikakve osnove da Skadar pripadne Albaniji jer u njemu žive Srbi i Malisori (katolički Albanci) koji žele pripasti Crnoj Gori.⁵²

Kako je rastao diplomatski pritisak velesila, *Obzor* je pisao sve oštrijim tonom, pa tako napada Europu i Sir Edwarda Graya, predsjednika konferencije u Londonu, za preveliku naklonost prema Albancima, kojom se negiraju stoljeća slavenstva.⁵³ *Obzor* se otvoreno divi junaštvu kralja Nikole koji prkosi cijeloj Europi.⁵⁴

U *Riečkom novom listu* pisalo se o dilemi kralja Nikole oko Skadra. Ili će se postaviti protiv Europe, ili protiv vlastitog naroda ako ne nastavi opsadu.⁵⁵ Nakon radosti zbog osvajanja Skadra, u novinama je izraženo žaljenje zbog izlaska crnogorske vojske iz grada.⁵⁶ *Crvena Hrvatska* čak tvrdi da je kralj Nikola darovao mir Europi tako što je popustio u pitanju Skadra.⁵⁷ *Hrvatski pokret* otvoreno napada politiku vrhova Austro-Ugarsku za namjerno izazivanje kriza koje izbijaju jedna za drugom. Stalno se prijeti oružjem i stalno se nalazi novi povod kako bi se Europa držala u ratnom stanju.⁵⁸ U istom smislu piše i *Hrvatska rieč*, koja u tekstovima od 6. svibnja

51 *Obzor*, 4.3.1913.

52 *Obzor*, 11.3.1913.

53 *Obzor*, 9.4.1913.

54 *Obzor*, 13.4.1913.

55 *Riečki novi list*, 2.4.1913.

56 *Riečki novi list*, 9.5.1913: »Crna Gora je popustila jer je popustiti morala ne dva ili tri, nego na stotine puta jačoj sili, ali ona pri svemu tome mora izazvati divljenje i kod samih svojih neprijatelja, koji se zbog svoje pobjede niti radovati nesmiju, jer bi postali smiešni. [...] tako će Skadar pripasti Albaniji koja tek treba da se stvori i time je, može se reći, bar za sad uklonjena svaka opasnost novih sukoba.«

57 *Crvena Hrvatska*, 10.5.1913.

58 *Hrvatski pokret*, 9.5.1913: »Za malo dana skadarsko će pitanje biti sasvim riješeno i nestat će ga u pozadini, da na pozornicu istupi pitanje Albanije, koje će zadati još dosta poteškoća. [...] A bit će poteškoća i u samom unutarnjem uredjenju Albanije. Najprije Rusija hoće, da Albanija ostane pod turskim suverenitetom, s turskim princem na čelu. Trojni savez bi pak htio nezavisnu Albaniju pod protektoratom Evrope. Kad se to uredi, onda će doći na red pitanje vladara, pitanje

i 8. svibnja 1913. napada europsku diplomaciju.⁵⁹

U *Hrvatskoj rieči* se iz dana u dan otvoreno žali zbog hrabrih Crnogoraca koji su morali napustiti Skadar.⁶⁰ *Hrvatska kruna* se čak pomalo i ruga Monarhiji zbog količine troškova koje je imala zbog mobilizacije (radi se o oko milijardu kruna), a kao zadovoljstinu je dobila samo Skadar kao glavni grad Albanije.⁶¹ Zagovornike politike Monarhije i u ovom pitanju ponovo nalazimo u *Jutarnjem listu*. Novinari *Jutarnjeg lista* tvrde da Albanija ne bi bila sposobna za život ako ne dobije Skadar.⁶² Ističe se i miroljubivost Monarhije, ali i njena prisiljenost na intervenciju, ako Crnogorci ne ostave Skadar.⁶³

Odnos hrvatskog tiska prema Drugom balkanskom ratu

U Drugom balkanskom ratu hrvatski tisak je najviše pratio sukob između »slavenske braće«, Srba i Bugara. O tom sukobu iskristalizirala su se tri stava: 1. žaljenje zbog izbijanja sukoba od kojega će slavenstvo imati samo štete; 2. apsolutna podrška Srbiji pravdana bugarskim napadom i nedobivanjem luke na Jadranu i nekih teritorija u Albaniji; 3. podrška Bugarima (radi neslavenskih saveznika Srbije, poštivanja ugovora koji su potpisani između Srbije i Bugarske).

Prosrpskog stava bile su novine vezane uz Koaliciju, s izuzetkom pravaške *Hrvatske rieči*, što je prouzročilo sukobe na pravaškoj sceni Dalmacije. Probugarski stav imale su novine koje su bile bliske vrhovima Monarhije i većina pravaških te klerikalnih novina. Neutralnost i razočaranje situacijom pokazuje nezavisni *Obzor*, novine Hrvatske pučke seljačke stranke *Dom* (iako je kasnije, tijekom Prvog svjetskog rata Stjepan Radić pisao hvalospjeve Bugarima, tijekom Drugog balkanskog rata stavovi još nisu bili tako kristalizirani) te socijaldemokratska *Slobodna riječ* koja nije pokazivala oduševljenje ni prvim ratom.

novaca, pitanja kako da se arnautsko divlje pučanstvo digne na shvatanja civilizacije i njenih uredba (plaćanje poreza itd.) i, napokon, velike će poteškoće zadati religiozne protivnosti između katoličkih i muhamedanskih Arnauta.«

59 *Hrvatska rieč*, 6.5.1913. i 8.5.1913. U tekstu »Vrzino kolo« tvrdi se da je europska diplomacija zapala u vrzino kolo iz kojega ili ne zna, ili ne može ili neće izaći, a da će na taj način potisnuti Europu nazad stotine godina.

60 *Hrvatska rieč*, 10.5.1913: »[...] velika je, zbilja, tuga tvoja, junačka mala zemljo, ali se i u tuzi možeš tješiti, da sviet danas još bolje poznaje tvoje junaštvo i da sviet uvidja, kakovi su tvoji borci, hrabri Crnogorci.«

61 *Hrvatska kruna*, 10.5.1913.

62 *Jutarnji list*, 21.3.1913; 5.4.1913.

63 *Jutarnji list*, 1.5.1913: »Narodi monarkije znadu, da je siedi naš vladar, kojemu je u ruci konačna odluka o miru i ratu, do posljednjeg časa vršio ulogu zagovornika mira. Ali monarkija danas je prisiljena, da čuva ne samo svoj ugled, ona je prisiljena da čuva vriednost medjunarodnih utanačenja.«

Već od ožujka 1913. novinari *Srbobrana* su počeli pisati tekstove o »bugarskom šovinizmu« i pripremati hrvatsku javnost na novi rat. Dio tekstova prenosili su iz srpskog tiska, a dio je pisao dopisnik s terena. Pišući o tim temama, na početku ne spominju savezničke ugovore u kojima su određene granice interesa. Ugovori se prvi put spominju sredinom travnja u tekstu »Bugarski šovinizam«. ⁶⁴ U tom i u sljedećim tekstovima se tvrdi da se ugovori koji su potpisani između Srbije i Bugarske ne bi trebali u potpunosti poštivati zbog nedovoljne bugarske pomoći po pitanju Albanije, te da ne bi trebalo napustiti krajeve koje je Srbija vojno osvojila bez obzira na to što su prema savezničkom ugovoru oni trebali pripasti Bugarskoj. Uz nepružanje očekivane pomoći po pitanju Albanije, razlog za promjenu tih ugovora bila je srpska pomoć Bugarskoj u opsadi Jedrena (Edirne) koja se također nije predviđala ugovorima. U *Srbobranu* su novinari došli u posjed fotografije dokumenta naredbe bugarskog komandanta brigade za napad na srpske položaje te ih objavili i to im je služilo kao dokaz za tvrdnju da je Bugarska kriva za rat. ⁶⁵

Srbobran ulazi u polemiku s *Obzorom* i *Hrvatom* zbog navodnog bugarofilstva. Potpuno na strani Srbije bila je i splitska *Sloboda*, a njen je urednik Oskar Tartaglia otišao izvještavati s bojišta. ⁶⁶ Uz Srbe otvoreno staju i *Narodni list*, ⁶⁷ *Hrvatska rieč*, ⁶⁸ *Riečki novi list*, ⁶⁹ *Crvena Hrvatska* ⁷⁰ i *Hrvatski pokret*. ⁷¹

64 *Srbobran*, 1. (14.) 4.1913: »Bugari se doduše pozivaju na neki ugovor, koji im garantuje posjed Bitolja, Ohrida, Prilepa i Velesa. [...] Ideja balkanskog saveza bez sumnje je velika. Ali nije dužnost samo Srbije, da doprinosi žrtve tom savezu, nego tu dužnost imaju u jednakoj mjeri svi saveznici. Ako Bugarska izazove konflikt u pitanju maćedonskih gradova, koje su osvojili Srbi, onda je to najbolji znak da njoj ne treba balkanski Savez i da ga ona ne misli održati, osim po cijenu, da joj se Srbija sasvim potčini.«

65 *Srbobran*, 26.6. (9.7.) 1913.

66 Oskar Tartaglia, *Veleizdajnik*, Zagreb – Split 1928, str. 72.

67 A. Bralić, »Narodni list« i »Hrvatska kruna« o drugom balkanskom ratu, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU Zadar*, Zadar 1999, str. 288.

68 *Hrvatska rieč*, 12.6: »Ali danas bit ćemo otvoreni; uoči ozbiljnih događaja na Balkanu moramo otvoreni biti: Bugari su više od druge braće krivi svoj ovoj trzavici, koja se na žalost može prometnuti u krvavi bratoubilački rat.«

69 *Riečki novi list*, 8.7.1913: »Osim možda tu i tamo koji frankovac i klerikalac, kojih je ovdje vrlo, vrlo malo, što simpatišu za Bugare, svi su naši primorci u ovome ratu listom za Srbe. Svi daju pravo Srbiji, što se brani od zasjedničkog napada Bugara i od pretenzija njihovih, koje bi Srbiju, ako bi se izpunile, dovele u gori položaj na Balkanu, nego li je bila prije rata s Turskom. To bi joj bila hvala za Jedrene!«

70 *Crvena Hrvatska*, 12.7.1913: »Ovaj žalosni, grješni, bratoubilački rat, koji Srbija nije nikako htjela, nego joj je bio nametnut gramzivom politikom sofijskih megalomana i nelijepim napadima, mučkim i izdajničkim prepadima, unio je u prilog istine dosta svijetla.«

71 *Hrvatski pokret*, 11.6: »Na putu smo da doživimo jednu žalosnu stvar: rat medju onima koji su se do jučer, rame o rame, borili protiv svoga stoljetnog zatirača. Bugari htijući imati hegemoniju na Balkanu, ne će da popuste opravdanim zahtjevima Srbije [...] Bugarska, svojom nepopustljivošću, jamačno ne ide za slavenskim ciljevima.«

U *Riečkom novom listu* izašlo je i otvoreno pismo hrvatskog pisca i političara Ante Tresića Pavičića bugarskom predsjedniku vlade Danevu u kojem ga optužuje za rat među bivšim saveznicima. To pismo je Tresića Pavičića učinilo vrlo popularnim u Srbiji.⁷²

U ratu među saveznicima svoju stranu nije tražila *Slobodna riječ* koja je tekstove o ratu naslovljavala izrazima »bezumlje«, »varvarstvo«, »zločin«, »zvjerstva«. Za socijaldemokrate je rat bio isključivo borba kapitalističkih elita koje nisu pitale narod, a vodile su ga radi svoje zarade.⁷³ Neodlučan u potpori bio je i seljački *Dom*,⁷⁴ iako se kasnije za Stjepana Radića pisalo da je bio skloniji Bugarima. Ta njegova veća sklonost nije se vidjela u vrijeme balkanskih ratova, nego kasnije tijekom Prvog svjetskog rata u kojem su Bugari bili na istoj strani na kojoj je bila Monarhija, a Srbi su bili protivnici. Osim toga Radić se tada bojao ulaska u zajedničku državu sa Srbima na unitarističkim principima.

Obzor u Drugom balkanskom ratu nalazi samo neskromnost i lakomost balkanskih država i to upravo u trenutku kada su južni Slaveni postali bitan faktor na Balkanu. Balkanske države postat će ovisne o politici velikih sila koje će ih upotrijebiti po vlastitoj koristi. Osim toga, uvodničar *Obzora* se boji mržnje koja među slavenskim narodima može izbiti iz toga rata.⁷⁵

Probugarsko stajalište u ratu imala je klerikalno-pravaška *Hrvatska zastava istine*,⁷⁶

72 *Riečki novi list*, 30.7.1913: »Mi Hrvati bolovasmo od bugarofilije do te mjere, da je to naša desna zamjerala našoj lijevoj. [...] Mi Hrvati smatramo srpski teritorij svojim teritorijem i kada savjetovasmo braću, da se zadovolje s manjim i da popuste vašoj pohlepi, mi se odricasmo svoga vlastitog teritorija. [...] Kakvo će ime u bugarskoj povijesti ostaviti Bregalnica i dr. Danev! Bugarska je bila na vrhuncu slave, cio svijet njoj se je divio! Bugari najveći junaci!..Ja vas žalim, ali daleko više žalim tisuće i tisuće žrtava vaše kobne pogreške.«

73 *Slobodna riječ*, 2.7: »Bjelodana laž, da su do jučerašnji saveznici krenuli u oslobodilački rat protiv Turske izbija jasno na vidjelo: Balkanske buržoazije u svojoj teritorijalnoj pohlepnosti započese međusobni rat o zemljište Turcima ugrabljeno.«

74 *Dom*, 9.7.1913: »Šta smo se najviše bojali i pred čim smo upravo strepili-to se dogodilo: balkanski kršćani pobjeđivši onako junački i s neopisivom mukom i uztrajnošću stoljetnoga svoga tlačitelja, ljutoga Osmanliju, baciše se sada jedan na drugoga. [...] Ali se na žalost već sada posve dobro vidi ovo troje: Prvo, da je među Bugarima na jednoj, a među Srbima i Grcima na drugoj strani nastala takva mržnja, da Grci zovu u pomoć proti Bugarima Tursku, a Srbi Rumunjsku, a da Bugarska traži u svojoj stisci okružena sa svih strana pomoći i podpore svuda, gdje se samo ikakvoj pomoći nada. Drugo je ovo: Balkanski kršćani, a napose balkanski Slaveni pali su s one visine, na koju su se bili podigli kao osvetnici i osloboditelji svoje podjarmljene braće, radi čega je isti današnji njemački car Vilim II. za njih kazao da su oni osvetnici ciele Evrope, čitavoga kršćanstva i naše kršćanske prosvjete; treće i glavno: Balkanski je savez porušen i mjesto jedne jake i ugledne cjeline, mjesto jedne nove velevlasti, koja je na Balkanu imala obnoviti red, slobodu i svaki napredak, tu je opet staro mrcvarenje, stari metež i stara nemoć pred svakim tudjincem. / [...] krivci [...] i u Bugarskoj i u Srbiji prevladali politički vikači [...] to su vam ljudi ili kratka uma ili pokvarene duše i ti su svojom vikom i galamom, a osobito svojim novinskim draženjem zaveli narod.«

75 *Obzor*, 5.7.1913.

76 *Hrvatska zastava istine*, 18.9.1913: »Nama Hrvatima srodna su braća Bugari. Kaže se, da su nam Srbi bliži. To ne stoji. Po jeziku smo isti, no u svem ostalom smo oprečni i tuđji [...] najprije proti

djelomično pravaška *Hrvatska kruna*,⁷⁷ te *Hrvatska* koja nakon raskola u Stranci prava otvoreno zastupa bugarsku stranu. U *Hrvatskoj* se Srbi optužuju za izdaju slavenstva⁷⁸ (suradnju s neslavenima, napose Turcima, protiv Slavena), nepoštivanje savezničkih ugovora,⁷⁹ zločine koje su počinili.⁸⁰

U činjenici da su Bugari prvi napali Srbe, novinari *Hrvatske* ne nalaze razloge za potporu Srbiji. Razlozi za potporu Bugarskoj, osim gore navedenih, bili su austrofilaska politika stranke (nada u ostvarenje trijalizma), bojazan od potpore hrvatske omladine i naroda Srbima (strah od gubitka hrvatske nacionalnosti). Taj strah možemo iščitati i iz tekstova u klerikalnim novinama *Hrvatska straža*,⁸¹ *Dan*⁸² te u novinama pravaške omladine *Mlada Hrvatska*.⁸³

Odnos hrvatskog tiska prema držanju Rumunjske u balkanskim ratovima

Većina hrvatskih novina je negativno ocjenjivala politiku Rumunjske. Rumunjska se u Prvom balkanskom ratu držala neutralno, a čim su izbili sukobi među saveznicima nastojala je proširiti svoj teritorij po dotadašnjem bugarskom teritoriju. Rumunjska je ušla u savez s Grčkom, Srbijom i Crnom Gorom te bez ikakve borbe proširila svoj teritorij za 7.000 kilometara kvadratnih na kojima je živjelo oko 260.000 stanovnika.⁸⁴ Hrvatskim novinama nije bilo jasno kako je rumunjska vlada postavila tako visoku cijenu za neutralnost u Prvom balkanskom ratu i čime je to Rumunjska zaslužila svoje širenje na račun Bugarske.

Vrlo izravni tekstovi o negativnoj, gotovo bi se moglo reći sramnoj ulozi Rumunjske, izlazili su u *Riečkom novom listu* od početka 1913. godine. I naslovi tih tekstova ukazuju kakvo je bilo mišljenje o postupcima Rumunjske.⁸⁵ Rumunjska

Turcima da oslobode svoju braću u Traciji i Makedoniji, a onda da se obrane sami od divlje pohlepe svojih susjeda: Srba, Grka, Rumunja, Turaka i Crnogoraca.«

77 *Hrvatska kruna*, 23.7.1913: »U ime slavenstva Srbija južno slavenski Pijemont, s njom i Crnagora - sa tri ne slavenske države: Grčkom, Rumunjskom i Turskom, bacaju ždrieb vrh odore slavenske države Bugarske!«

78 *Hrvatska*, 6.8.1913. tekst profesora Miletića »Slaveni s neslavenima protiv Slavena«.

79 *Hrvatska*, 19.5.1913. tekst »Balkanska kriza«

80 *Hrvatska*, 26.9.1913. tekst »Poruka Slavenima«. Puno više se piše o grčkim zločinima; primjer je tekst »Krvoločstva u Makedoniji«, *Hrvatska*, 30.8.1913.

81 *Hrvatska straža*, godište 1913, str. 499 i 500.

82 *Dan*, 5.12.1912. tekst »Srbofilstvo i katolicizam u nas«.

83 *Mlada Hrvatska*, listopad 1913: »Kao Srbi što su prije svega Srbi i samo Srbi, mi, ako i Slaveni pasminom, ostajemo Hrvati i prije svega samo Hrvati. Ako su Hrvati i Srbi isto jezikom, nisu isto svojom državnom, dakle narodnom mišlju...ako su isto kao pleme, nisu isto kao narod... Srbi, držeći se tog načela i gradeći se dobri Slaveni, napravili su - dok pišem te redove - savez sa neslavenskim Rumunjima i Grcima proti slavenskim Bugarima kao što sutra, bude li se položaj promijenio, mogu napraviti savez sa Magjarima i Talijanima proti nama Hrvatima.«

84 *Riečki novi list*, 12.8.1913.

85 *Riečki novi list*, 12.1.1913. »Nož u ledja«

je tijekom mirovnih konferencija u Londonu tražila od Bugarske 3.000 kvadratnih kilometara zemlje u zamjenu za svoju neutralnost u ratu.⁸⁶ Novine optužuju i europsku diplomaciju da iskorištava rumunjsko pitanje za slabljenje Slavena na Balkanu.⁸⁷ Ni *Obzor* ne gleda blagonaklono na uključivanje Rumunjske u razdiobu teritorija jer u agresivnosti Rumunjsku podržava diplomacija Austro-Ugarske.⁸⁸ *Obzor* se boji i za europski mir zbog sukoba Rumunjske i Bugarske. Bugarsko javno mnijenje je s pravom ogorčeno trenutkom kada Rumunjska podnosi svoje zahtjeve, a postoji bojazan da će Rusija podržati Bugarsku, a zemlje Trojnog saveza Rumunjsku.⁸⁹

Opravljanje za rumunjske stavove traži *Jutarnji list*. U tekstu »Rumunjsko-bugarski spor« tvrdi se da je Rumunjska podnijela žrtve neulaskom u rat usprkos željama javnog mnijenja, te da su žrtve to što nije bugarsku akciju nikako smetala nego ju je snažnom neutralnošću čak i podupirala.⁹⁰

S izbijanjem srpsko-bugarskog sukoba negativno pisanje o držanju Rumunjske preuzimaju pravaši. Rumunjska postaje srpska saveznica, pa prestaje biti oportuno pisanje protiv nje za novinare koji su podržavali Srbiju. O ulozi Rumunjske koja bez ikakve borbe zaposjeda bugarske teritorije najnegativnije počinje pisati *Hrvatska*, no i u koalicijskom tisku se ponekad naglašava da ovakvo širenje Rumunjske nije bilo potrebno Slavenima, ali za njega glavnu krivnju pripisuju Bugarima. Ulogu Rumunjske u balkanskoj krizi *Hrvatska* ocjenjuje posve negativno.⁹¹ Negativne intonacije prema ulozi Rumunjske u sporu mogu se pročitati i u *Hrvatskoj kruni*⁹² te *Hrvatskoj misli*.⁹³

86 *Riečki novi list*, 2.1.1913: »Rumunjska traži to u ime naknade za svoje korektno držanje, za čuvanje neutralnosti u balkanskom ratu, drugim jasnijim riečima zato, što nije izvršila ogavno djelo, da napadne borca za oslobodjenje svojih suplemenika, u času kada je sve svoje sile upravio na izvršenje ovog djela...Arbanasi dobivaju svoju državu, jer su se najžešće opirali skršiteljima turskoga jarma; Rumunjska mora da dobije što traži, samo zato, jer nije učinila što i Arbanasi, dočim je mogla biti Balkancima daleko pogibeljnija.«

87 *Riečki novi list*, 12.1.1913: »Nož je rumunjski, a ledja su bugarska. [...] drugačije se ne može označiti, apaška gesta Rumunjske, pa ma nastojalo se koliko mu drago prekriti ju neakvim otrcanim etičkim plaštem, dokazujući pravo Rumunjske na nagradu za neutralnost u balkanskome ratu. Što više Europa u svom staračkom, iznemoglom hodu toliko pazi na ravnotežje, da na oslobodjenom Balkanu zabija svakojake kolce i čini joj se opravdanim, da pedalj zemlje, što je oslobodila i osvojila Bugarska, bude nadoknaden Rumunjskoj za to što se nije ganula, odstupom jednog komada bugarskog teritorija. [...] Postupak Rumunjske pobudjuje sumnju, kan da joj od njenih protektora, koji se nikako ne mogu sprijateljiti idejom jačanja balkanskih Slavena, nametnuta uloga izazivača, da se za ovom ulogom kriju veći tajeni planovi.«

88 *Obzor*, 2.2.1913.

89 *Obzor*, 19.2.1913.

90 *Jutarnji list*, 22.2.1913.

91 *Hrvatska*, 22.7.1913: »Ni najodvratniji lihvar ne bi na ovaj način zlorabio težki položaj svoga dužnika. Rumunjska je u himbi i pakosti nadkrilila sve protivnike Bugarske, pa ju ne izpričava ni to, što je, navodno, orudje u ruskim rukama.«

92 *Hrvatska kruna*, 23.7.1913.

93 *Hrvatska misao*, 4.10.1913.

Početak Drugog balkanskog rata *Srbobran* piše da će zbog novih neprijateljstva doći do širenja Rumunjske, što se moglo izbjeći da je bugarska vlada samo priznala rezultate prvog rata.⁹⁴ Zanimanje za pitanje Rumunjske svodilo se i kod koalicijskog tiska samo na interese Srbije, uz žaljenje što će se neslavni širiti na račun Slavena.

Zločini u ratu

Podosta tekstova u našim tiskovinama posvećeno je zločinima u ratu. I sam početak rata opravdavan je turskim zločinima i pokoljima kršćana.⁹⁵ Zbog velikih pobjeda saveznika tijekom Prvog balkanskog rata nije se puno izvještavalo o zločinima. Zanimarivani su zločini saveznika pa je takvih zabilježaka malo. Najzanimljivija priča iz Prvog balkanskog rata jest ona o progonu katolika Albanaca u Crnoj Gori, gdje su navodno izvršeni i pokušaji prevođenja na pravoslavnu vjeru. Prema izvještaju konzula iz Prizrena pisanog u svibnju 1913. u Peći je 2.000 obitelji prevedeno na pravoslavlje. Nadbiskup u Skoplju Lazer Mjeda procijenio je da je do siječnja 1913. na Kosovu ubijeno 25.000 Albanaca.⁹⁶ Objavljena je i priča o ubojstvu i mučenju katoličkog svećenika Angjelka Palića.⁹⁷ O tom događaju piše i Noel Malcolm u svojoj povijesti Kosova.⁹⁸ Prema njemu, Palić je izboden na smrt bajonetima jer se nije htio prekriziti na pravoslavni način. Malcolmov je problem u tome što izvještaje austrijskih konzula navodi kao jedini izvor, a ni taj izvor nije datiran. Često se događalo da austrijski konzuli pišu sve o čemu su čuli nastojeći ugoditi vrhovima Monarhije i njenoj vanjskoj politici. S obzirom da ne znamo je li tekst konzula pisan nakon istrage ili prije nje, dvojben je pouzdanost ovog njegovog teksta.⁹⁹ U propagandnom ratu najpoznatiji je slučaj konzula iz Prizrena Prohaske za kojeg se u Monarhiji neko vrijeme tvrdilo da je mučen i kastriran, iako se ispostavilo da mu je samo onemogućeno da buni albanska plemena i kontakt s Austro-Ugarskom. Nije bio ni zatočen.¹⁰⁰

94 *Srbobran*, 20.6. (3.7.) 1913.

95 *Hrvatski pokret*, 9.9.1912: »Muslimanski Arnauti pale i robe u kosovskom vilajetu kao divlje zvjeri. Njihov poglavica Isa Boljetinac osnovao je u Sjevernoj Albaniji sasvim neodvisnu svoju kneževinu. [...] Posve slično je u Arabiji, Armeniji, u Siriji i na obali Male Azije. [...] Prvi se je pojavio sukob sa Crnom Gorom. [...] naročito zahtjev Arnauta za autonomijom povrijedio je interese svih okolnih naroda. Arnauti traže i staru Srbiju i Macedoniju i cijeli Epir za svoju autonomnu Albaniju [...] a sada kao divljaci ubijaju dan na dan Srbe i pale im sela. [...] Slično je stanje i u Bugarskoj [...] pokolji [...] isto i Grčka. [...] Ovakva uzrujanost na cijelom Balkanu: u cijeloj Turskoj i oko nje nije već duge decenije vladala.«

96 N. Malcom, n. dj., str. 299-300.

97 *Jutarnji list*, 21.3.1913.

98 N. Malcolm, n. dj., str. 299-300.

99 *Crvena Hrvatska*, 19.4.1913. Prema pisanju *Crvene Hrvatske* istraga je navodno dokazala da je ubijen iz velike daljine, a nije se htio zaustaviti na poziv žandarmerije.

100 Josip Horvat, *Prvi svjetski rat*, Zagreb 1967, str. 94.

Činjenica je da su svi balkanski narodi tijekom ratova činili zločine, a novinari su iz toga izvlačili one zločine koji su im odgovarali da bi pronašli žrtvu rata, ali i nasilnike. Tijekom Drugog balkanskog rata novine su se dijelile na one koje su zbrajale bugarske zločine i one koje su zbrajale zločine saveznika. U potonjem je prednjačilo pravaško novinstvo opisujući zločine koji su počinjeni protiv slabije strane u Drugom balkanskom ratu, Bugara.

U *Hrvatskoj* po završetku rata novinar s pseudonimom *Sriemac* piše seriju članka o zvjerstvima koja su počinjena nad Bugarima u Makedoniji. Ono što se iz tih tekstova da zaključiti porazno je za bivše saveznike. Posebno je stavljen naglasak na ponašanje Grka u čišćenju teritorija. U tekstu »Balkanski rat« nalazimo sljedeće tvrdnje: »...Grci pako haraće po onim dielovima Makedonije koje su Bugari napustili. Ovi »prijatelji Slavena« revno razglašuju svoje pobjede i neprestance optužuju Bugare s barbarstva, kao da Grci ne nadkriljuju barbarstvima sve svoje susjede.«¹⁰¹

U tekstu »Krvoločstva u Makedoniji« prenosi se razgovor s Bugarima iz Soluna o postupcima Grka.¹⁰² Objavljen je i tekst gdje se osuđuje ponašanje Grka u Grčkoj i ruganje bugarskom stradanju. Tekst nosi naziv »Bezobrazluk Grka«.¹⁰³ O ponašanju Srba piše *Sriemac* u tekstu »Moral srbske vlade«: »Pa znate što piše ta krotka vlada naše blage i milosrdne braće Srba. Piše, (ne mojte se smijati), da se nije nikada protivila ideji iztražne komisije...oni se nisu protivili ideji iztražne komisije, ali samoj iztražnoj komisiji jesu. [...] Znete, ideja ne može ništa naći, ali komisija zabada nos svuda, pa bi mogla pronaći tko je popalio više stotina bugarskih sela. [...] Gle ti, molim te, doklatili se nekakvi iz biela svijeta pa još neće da obećaju, da će naći nedjela Bugara, nego bi možda još našli zvjerstva Srba i Grka. Kojesta, ne trebamo mi takovih.«¹⁰⁴ U tom smjeru piše i Antun Gustav Matoš u tekstu »Bugarska tragedija«, gdje prenosi pisanje grčkog vojnika s bojišta kući.¹⁰⁵ Može se, dakle, zaključiti da *Hrvatska* bilježi uglavnom zločine s jedne strane, i za uredništvo ne postoji sumnja u to tko je žrtva ovog rata. *Srbobran* pak u svojim napisima bilježi bugarska »zvjerstva«.¹⁰⁶

Novinari su bilježili samo one vijesti koje su im odgovarale za opću sliku krivaca rata, a nitko se nije bavio zločinima koji su počinjeni protiv Albanaca u Prvom bal-

101 *Hrvatska*, 16.07.1913.

102 *Hrvatska*, 30.08.1913: »Bijemo vas za to jer ne ćete potpisati i priznati se Grcima i Srbima...Ako ne ćete Grci biti sve ćemo vas poklati. [...] Tko se ne prizna Grkom i tko ne zna grčki jezik za toga ne ima više života.«

103 *Hrvatska*, 19.09.1913: »Ništa boljeg ne možete vidjeti ni u grčkoj priestolnici. U atenskim kazalištima davaju pune kuće kojekakve smotre o ratu, u kojima se Bugari, bugarski narod i car njihov prikazuju u sramotnom obliku.«

104 *Hrvatska*, 11.09.1913.

105 *Hrvatska*, 13.09.1913: »Taj rat bijaše vrlo bolan - piše 11.7. iz Rodopa kući Spilidopus Filipos - Mi smo zapalili sva sela što ih napustiše Bugari. Oni pale grčka, a mi bugarska sela. Oni kolju, mi koljemo, i sve koji od tog gadnog naroda padoše u naše ruke, pozobala je manlicherka. Od 1200 zarobljenika u Nigrity ostade tek 41 u zatvoru, i kud god prodjosmo ne ostavismo ni traga te proklete pasmine.«

106 *Srbobran*, 5. (18.) 7.1913; 6. (19.) 7.1913; 15. (28.) 7.1913.

kanskom ratu, a koje je zabilježio Lav Trocki. Boraveći kao novinar na Balkanu, i on je naišao na pokolj koji su skupno izveli srpski i bugarski vojnici nad Albancima, a najviše ga je šokiralo što su žrtvama odrezani nosevi.¹⁰⁷

Neprincipijelnost velikih sila u poštivanju ugovora iz Londona

Hrvatski su novinari bili zaprepašteni dopuštanjem Turcima da ostanu u Jedrenima nakon Drugog balkanskog rata. Velike sile su kao potpisnice ugovora iz Londona trebale jamčiti granice dogovorene tim mirovnim sporazumom. Iste te sile natjerale su Crnu Goru da napusti Skadar, Srbiju da napusti Drač, a kada su Osmanlije oteli Bugarskoj Jedrene, nisu učinile ništa da natjeraju Osmansko Carstvo na poštivanje ugovora. Bio je to još jedan diplomatski poraz Rusije koja je u očima hrvatskih novinara u vrijeme ratova previše popuštala Austro-Ugarskoj zbog straha od europskog rata.

Turci su sredinom srpnja 1913. ušli u rat protiv Bugarske prema sporazumu s Grcima i od tada hrvatske novine prate tu situaciju s dozom gnušanja, a i s iščekivanjima da će velesile nastojati na održanju mirovnog sporazuma iz Londona. *Obzor* situaciju oko turskog širenja na račun Bugarske prati od 15. srpnja 1913. te piše o lošim šansama Turske da prevari velesile i bez borbe zaposjedne ono za što su Slaveni iskrvarili. U tekstu se navodi da su velesile jedinstvene, a da tako misle i u Srbiji i u Grčkoj, da se Osmanskom Carstvu ne dopusti povratak na Balkan. Turci su svoje napredovanje pravdali time da su ugovor potpisali sa savezom koji više ne postoji.¹⁰⁸ U slučaju neodlučnosti velesila *Obzor* očekuje rusku vojnu akciju da bi se očuvali ugovori s konferencije u Londonu.¹⁰⁹ U tekstu »Prekomjerni zahtjevi Grčke«, urednik *Obzora* se nakon optužbe bugarske ratne akcije izjašnjava za slavensku stvar, za popustljivost prema Bugarskoj i nedopuštanje Osmanlijama da ponovo uđu na Balkan.¹¹⁰

Krajem kolovoza postaje očito da će Bugarska morati izravnim pregovorima spasiti što više od Osmanskog Carstva, pa *Obzor* otvoreno napada diplomaciju velesila.¹¹¹ *Riečki novi list* također proziva diplomaciju velesila uspoređujući situaciju oko

107 N. Malcolm, n. dj., str. 297-299.

108 *Obzor*, 25.7.1913.

109 *Obzor*, 26.7.1913; 30.7.1913; 31.7.1913; 1.8.1913.

110 *Obzor*, 3.8.1913: »Tu otpadaju sa općeg slavenskog stajališta sve simpatije i antipatije za ovu ili onu zaračenu stranu i nastupa pitanje praktičnog računa, da li je u interesu slavenstva na jugu, da se Bugarska, koja je izgubila najbolju kvalitetu svoje fizičke snage, svu zalihu prištednje svoga marljivog pučanstva, učini nemoćnom na domaku stoljetnoga dušmana slavenskog pučanstva na Balkanu, kojemu još uvijek nije povraćena plaća za one stoljetne zulume, koje je počinio među podjarmljenim pučanstvom.«

111 *Obzor*, 31.8.1913.

Jedrena sa situacijom oko Skadra. Spas za Bugarsku očekuje od Rusije.¹¹² I *Hrvat* Mile Starčevića razočaran je držanjem Europe u jedrenskom pitanju, te uspoređuje situaciju sa skadarskom krizom.¹¹³ U intervenciju Rusije nadu su polagali i u *Narodnom listu*, gdje su navodili i potrebu obnove Balkanskog saveza.¹¹⁴ *Hrvatska* se u svojim tekstovima ruga europskoj diplomaciji što je dopustila izbijanje ratova, te što dopušta Turcima omalovažavanje Londonskog ugovora.¹¹⁵ Čak i poluslužbeni *Jutarnji list* nalazi da u pitanju Jedrena ima nekih neugodnosti zbog turskog nepoštivanja ugovora iz Londona.¹¹⁶

Očekivanja naših novinara oko intervencije u korist Bugarske nisu ispunjena, a ostao je dojam da se Rusija nije dovoljno potrudila ni oko ovog pitanja, kao ni oko drugih, da pomogne državama čiji je pokrovitelj bila u diplomatskoj igri s Austro-Ugarskom.

Odnos hrvatskog tiska prema »makedonskom pokretu«

Diplomatska akcija grupe makedonskih sveučilišnih profesora za jedinstvenu Makedoniju nakon Drugog balkanskog rata, u većini našeg tiska dočekana je s oma-

112 *Riečki novi list*, 23.8.1913: »Glavni interes međunarodne politike usredotočio se na to hoće li doći do novog bugarsko-turskog rata, hoće li velevlasti spriječiti napredovanje Turske proti Bugarskoj [...] fakat je da je londonski mirovni ugovor sklopljen uz protekciju i sugeriranje velevlasti, pa su ove preuzele neku vrst protektorata, nad njegovim provedjenjem.« – U tekstu se aludira na zajedničku akciju velesila koju su one primijenile u pitanju Skadra blokirajući luku flotom pod izgovorom da Crna Gora krši londonske odluke, dok se u situaciji oko Jedrena nitko ne postavlja kao zaštitnik tih istih odluka.

113 *Hrvatska rieč*, 16.8.1913. *Hrvatska rieč* prenosi i potpunosti tekst iz *Hrvata* s potpunim slaganjem s autorom: »jedno je svakako značajno kod čitavog ovog drinopoljskog pitanja. Kulturna Evropa, koja toli rado ističe svoja moralna načela u svojoj politici, pokazuje u postupku s bugarskim narodom, da su joj sva ta načela deseta kisela voda i da nju u njejoj politici vode samo načela sebičnosti. Podjednako je drinopoljsko pitanje i dokaz, da tobože kulturna Evropa nije voljna nipošto mjeriti jednakom mjerom, kad se radi o kojem slavenskom narodu. Dok je trebalo spasiti Skadar i osigurati obstanak poludivljem arnautskom plemenu, sva se Evropa našla teškim topovima i djemijama protiv malene Crne Gore, samo da zaštiti tobožnji svoj autoritet i da pribavi poštovanje svojim londonskim zaključcima. Ali sada, kad se radi o tome, da se londonski zaključci provedu u korist slavenskih Bugara protiv azijskih Turaka, ta tobožnja kulturna Evropa pričinja se gluhom i slijepom.«

114 A. Bralić, n. dj., str. 292-293.

115 *Hrvatska*, 18.8.1913; 19.8.1913.

116 *Jutarnji list*, 10.8.1913: »Ponajprije u pitanju Drinopolja teška je neprilika i za Bugarsku i za velevlasti. Turska izjavljuje da se nikako ne će povući iz Drinopolja. S tom izjavom dolazi Turska prema velevlastima u sličan položaj, u kom je bio crnogorski kralj Nikola iza osvojenja Skadra. / [...] Situacija medju velevlastima u pitanju Drinopolja nije ni malo analogna onoj u pitanju Skadra.« – Ta neanalognost povezana je s nepostojanjem čvrste volje ni kod jedne države da nametne odluke Londona, za razliku od Skadra kada je Austro-Ugarska prijetila da će ići u nezavisnu akciju ako je potrebno.

lovažavanjem. Razlog tome je loše odabrano vrijeme djelovanja. Hrvatski novinari nalaze problem u nedostatku takve akcije prije izbijanja Drugog balkanskog rata. Nedjelovanje profesora do bugarskog poraza povezivalo se u našem tisku s bugarofilstvom i nepriznavanjem stanja na terenu. Protiv akcije makedonskih sveučilišnih profesora najžešće pišu *Riečki novi list* i *Srbobran*. Dalmaniensis tvrdi da je akcija nastala nakon bugarskog poraza, a za poraz si je Bugarska sama kriva jer se nije htjela prikloniti arbitraži nego je prva krenula u oružanu borbu. »Makedonci« nisu tražili autonomiju u situaciji kada se to moglo nakon oslobađanja teritorija, nego sad nakon bugarskog poraza.¹¹⁷

U *Srbobranu* je danima u negativnom kontekstu pisano o pokušajima »makedonstvujućih« za pobuđivanjem interesa za autonomiju Makedonije u europskim prijestolnicama. Prenose se i njihovi članci iz *Neu Frei Presse* s dodanim komentarijima.¹¹⁸ *Srbobran* tvrdi da ti profesori nisu dragi ni Bugarskoj, pa ih se i ona odriče.¹¹⁹ Turneja makedonskih profesora nije polučila uspjeha pa je nakon desetak dana prestalo i svako bavljenje idejom o takvoj autonomiji Makedonije.

Postojala je ipak grupa Makedonaca koji su se protivili pripajanju Makedonije Bugarskoj i pritisku supremista. Početkom lipnja upućen je *Memorandum Makedonaca* bugarskom kralju Ferdinandu u kojem se tvrdi da je Makedonija naseljena s jednorodnim slavenskim plemenom koje ima svoju povijest, svoju bit i ideale i koje bi trebalo imati pravo na samoodređenje. Makedonija bi trebala ostati u svojim geografskim, etnografskim i kulturno-povijesnim granicama, trebala bi predstavljati ravnopravnu jedinicu unutar Balkanskog saveza, sa svojom autokefalnom crkvom u Ohridu i predstavništvom u Solunu.¹²⁰

117 *Riečki novi list*, 31.8.1913. U tekstu pisanom iz Beča osim toga stoji i sljedeće: »Već od kakvih desetak dana ovjge se nalazi nekolicina »bugarskih« sveučilišnih profesora, kao odaslanstvo Makedonaca, koje bi imalo da zainteresuje u ovećim evropskim prestolnicama političke krugove kao što i širu publiku za autonomiju Makedonije. Između ovih je prof. dr. Balabanov, dr. Zankov, dr. Georgov i gosp. Pavlov, bivši zastupnik Skoplja u turskom parlamentu. [...] Prvo, tvrde da Makedonija sačinjava pućanstvo gdje, gotovo i nema Srba. [...] Druga je tvrdnja da na Balkanu ne će biti mira, sve dok Makedonija ne bude autonomna.«

118 *Srbobran*, 16. (29.) 8.1913: »Sad se sva ova gospoda odjedared bore za autonomiju. samo je čudo, što su gospoda bila zaboravila na autonomiju onda, kada je Bugarska krenula da Maćedoniju osvoji mućkim napadajem na saveznike. / [...] Prvi je ćlanak prof. Ivana Georgova, koji pretiskazuje, kako će se maćedonski narod odlučno boriti protiv novog stanja, i tako će nastati nove opasnosti za evropski mir. Drugi je ćlanak bivšeg poslanika u turskom parlamentu Teodora Pavlova, koji uvjerava, da maćedonski Bugari s Turćima, Arnautima, Kucovlasima i Źidovima saćinjavaju 90 % Źiteljstva u Maćedoniji, i oni su svi za autonomiju. Grci su tamo slaba manjina, a Srba uopće nema! I Pavlov poziva velike sile da odmah stvore autonomnu Maćedoniju. U trećem ćlanku prof. Aleksandar Balabanov odaje strah, da će nestati bugarskog imena u Maćedoniji, i zahvaljuje se na razumijevanju i susretljivosti koju je njihova misija našla u Beću. Napokon se u saopćenju prof. Mihaliceva u Alb. Kor. pozivaju Arnauti u zajednićku borbu protiv ugnjetaća!«

119 *Srbobran*, 20.8. (2.9.) 1913.

120 A. Dinev, n. dj., str. 533.

Srpsko-albanski sukobi i odnos velesila prema njima

Nakon rješavanja krize izazvane Drugim balkanskim ratom naglo je izbila nova kriza na srpsko-albanskim granicama. Za većinu hrvatskog tiska ta kriza je namjerno izazvana od strane Austro-Ugarske, a potvrdu toga novinari su nalazili u suvremenoj vojnoj opremi koju su posjedovali Albanci. *Riečki novi list* u članku »Čije je to djelo?« već na početku neprijateljstava postavlja pitanje vodstva albanske pobune izvana.¹²¹ Razlog sukoba, po *Riečkom novom listu*, jest tjeranje Srbije iz rata u rat jer Srbiji ne treba dopustiti da se oporavi.¹²² Novinari ne razumiju što Albanci žele. Tvrdi se da je područje Albanije prošireno na štetu susjeda, tako da njihov prelazak granice ne može biti prouzročen željom za oslobođanjem braće. I po tome se može zaključiti da su navedeni na ovaj sukob.¹²³

Hrvatska rieč postavlja pitanje zašto se Albancima dopušta prelazak na srpski teritorij i ponovo se povlači analogija sa Skadrom i odlukama Londonske konferencije koje Albanci krše. Osim toga čuđenje izaziva i moderno naoružanje u albanskim redovima.¹²⁴ Novinar *Hrvatskog pokreta* tvrdi da su časnici u albanskoj vojsci stranci, da pričaju isključivo njemačkim i bugarskim jezikom, po čemu znamo da se Albanci nisu pobunili sami. Potom nastavlja: »Albanija je stvorena da bude zalag mira na Balkanu, kako su govorile neke velevlasti. A kad tamo, na Balkanu bi bio mir kad Albanije ne bi bilo.«¹²⁵ I u *Crvenoj Hrvatskoj* bili su uvjereni da ustanak nije djelo samih Albanaca jer je predobro organiziran. To je namješteno Srbiji da je se što više umori.¹²⁶

Nakon akcije srpske vojske, koja je ušla duboko u albanski teritorij, europska diplomacija poduzela je hitnu akciju u kojoj se Srbija prijetnjama izbacuje iz Albanije. Novinar *Riečkog novog lista* u članku »Mi ne ćemo dopustiti« čudi se energičnosti Europe koja je mirno gledala upad Albanaca na srpski teritorij.¹²⁷

121 *Riečki novi list*, 11.9.1913.

122 *Riečki novi list*, 3.10.1913.

123 *Riečki novi list*, 26.9.1913.

124 *Hrvatska rieč*, 2.10.1913.

125 *Hrvatski pokret*, 27.9.1913.

126 *Crvena Hrvatska*, 25.10.1913.

127 *Riečki novi list*, 17.10.1913: »U Beču izgleda da su opet postali nervozni, tako daleko nervozni, te su odmah uslijedili diplomatski koraci u Beogradu. [...] Što su opet skrivili oni u Beogradu, da se morala očitovati odmah složna volja trojnog saveza. [...] Arnauti su provalili u Srbiju naoružani tuđim oružjem, oružjem koje su dobili od pojedinih vlasti trojnoga saveza. [...] Arnauti su poraženi, protjerani na teritorij sa koga su došli t.j. na teritorij autonomne Albanije, koja je započela rat proti Srbiji i Crnoj Gori. [...] Mi ne ćemo dopustiti da se ne poštuju granice Albanije, mi tražimo da Srbija odmah povuče svoje čete.«

Zaključak

Možemo zaključiti da je novinstvo u vlasništvu stranaka Hrvatsko-srpske koalicije u svim prilikama tijekom rata stajalo na srpskim pozicijama. Možda je jedina iznimka bio *Narodni list* koji je tijekom Drugog balkanskog rata navodio i srpske zločine. Novine Stranke prava na teritoriju Hrvatske su do raskola unutar stranke kombinirano pisale protiv rata i navijački za saveznike, a u Dalmaciji su otvoreno navijale za saveznike. Nakon raskola i izbijanja Drugog balkanskog rata, novine pravaške scene podijelile su se na otvoreno bugarofilske (*Hrvatska, Dan*), srbofilske (*Hrvatska rieč*) i na novine srednjeg puta (*Hrvat, Hrvatska kruna*) koje se nisu svrstavale ni na jednu stranu, ali su češće stajale na bugarskim pozicijama. Podršku vanjskoj politici Monarhije pružale su službene *Narodne novine* i *Jutarnji list*, te nakon raskola u stranci prava *Hrvatska i Dan*.

Ton pisanja novina ovisio je o tome jesu li novine bile na dohvat komesarijata ili ne. Najžešće su protiv vanjske politike Monarhije istupali *Riečki novi list*, *Crvena Hrvatska*, *Hrvatska rieč*, *Sloboda*, ali se i u pisanju *Hrvatskog pokreta*, *Obzora* i *Srbobrana* mogu pronaći tekstovi koji se otvoreno suprotstavljaju vanjskoj politici Monarhije. Iz proučene građe (većine tiskovina s područja Hrvatske i Dalmacije) možemo zaključiti da je hrvatski tisak vrlo opširno popratio ratove, vrlo iscrpno izvještavao s terena, da se prenosilo iz stranog tiska dovoljno članaka, a da je na samom terenu pisana izvrsna esejistika. Među dopisnicima s terena ističu se Antun Gustav Matoš (*Obzor, Hrvatska*), Branko Mašić (*Obzor*), Milan Marjanović (*Srbobran*), Oskar Tartaglia (*Sloboda*), Stevo Galogaža (*Hrvatski pokret*), Milostislav Bartulica (*Crvena Hrvatska*). Mašić i Bartulica su čak izdali i knjige s bojišta. Nikako dakle ne stoji tvrdnja da se u doba komesarijata zbog cenzure ne može pratiti javno mnijenje kroz tisak, već upravo suprotno. Kroz tisak se jasno može pratiti kako je stanovništvo Hrvatske doživljavalo balkanske ratove.

Bibliografija

Novine

<i>Crvena Hrvatska</i>	<i>Hrvatska straža</i>	<i>Riečki novi list</i>
<i>Dom</i>	<i>Hrvatska zastava istine</i>	<i>Slobodna riječ</i>
<i>Hrvatska</i>	<i>Hrvatski pokret</i>	<i>Srbobran</i>
<i>Hrvatska kruna</i>	<i>Jutarnji list</i>	<i>Srpsko kolo</i>
<i>Hrvatska misao</i>	<i>Mlada Hrvatska</i>	
<i>Hrvatska rieč</i>	<i>Obzor</i>	

- Bikar, Fedora, *Razvoj odnosa između hrvatske i srpske socijalne demokracije i pokušaji usklađivanja njihovih koncepcija u nacionalnom pitanju od 1909. do 1941*, Zagreb 1965.
- Bralić, Ante, »Narodni list« i »Hrvatska kruna« o drugom balkanskom ratu, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU Zadar*, Zadar 1999, 277-298.
- Dimitrijević, Sergije, Dimitrije Tucović, marksistički neimar srpske socijal-demokratske stranke, *Istorijski glasnik* 4, Beograd 1949, 7-19.
- Dinev, Angel, *Ilindenskata epopeja II*, Skoplje 1987.
- Dukovski, Darko, *Povijest srednje i jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća I (1800.-1914.)*, Zagreb 2005.
- Horvat, Josip, *Prvi svjetski rat*, Zagreb 1967.
- Jelavich, Charles – Jelavich, Barbara, *The establishment of Balkan National States, 1804-1920*, Seattle – London 1993.
- Malcolm, Noel, *Kosovo, kratka povijest*, Sarajevo 2000.
- Priklmajer, Zora, Srpskata socijaldemokratija i makedonsko nacionalno prašanje 1913-14, *Sovremenost* 5, Skoplje 1954, 355-370.
- Šidak, Jaroslav – Gross, Mirjana – Karaman, Igor – Šepić, Dragovan, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*, Zagreb 1968.
- Tartaglia, Oskar, *Veleizdajnik*, Zagreb – Split 1928.

SUMMARY

Croatian and Dalmatian press about the Balkan wars (1912-1913)

During the Balkan wars Constitution was suspended in Croatia. Reporters had to be very careful because of the imposed censorship. They had to avoid fines and delays which were costly. Censorship was common in domestic issues, while articles about the situation in the Balkans were relatively free of censorship. Newspapers from Dalmatia and Rijeka were outside the range of censorship, so they wrote about the Balkan wars freely. The most important issues that gained attention of Croatian Journalists were: the initiative of Minister of Foreign Affairs of Monarchy count Berchtold for preserving the status quo, creation of Albania, issue of Serb port on the Adriatic, the status of Shkodër, conflict among the allies and »Macedonian movement.« Agreement was reached over the need for allies to enter the war. All newspapers supported the progress allies had, except the official *Narodne novine* and semi-official *Jutarnji list* which supported foreign policy of Monarchy and the Social Democratic *Slobodna riječ* which advocated federation in the Balkans. Question of Serb port on the Adriatic and the creation of Albania mobilized all the newspapers. They generally did not see the need for creation of Albania and they supported the interest of Serbia to get to Adriatic. They saw creation of Albanian state unjustified because of the absence of historical rights and the absence of common customs, religion and language among the Albanians.

In the Second Balkan War newspapers split: newspapers owned by Croatian-Serb Coalition fully supported Serbia, *Obzor* and *Dom* regretted over conflict and thought that the chance to put Slavic dam to the German *Drang nach Osten* was missed, while newspapers of Party of Rights and the Catholic newspapers thought that Bulgaria was the victim of conspiracy between other Slavic countries and non Slavic countries (Greece, Romania, Ottoman Empire). *Narodne novine* and *Jutarnji list* were the only newspapers with unconditional support for the foreign policy of Monarchy until the division of the Party of Rights when *Dan* and *Hrvatska* joined them. Other newspapers mostly disagreed with the foreign policy of Monarchy or openly attacked it.